

Koulutusta vai sivistystä — kenen ehdoilla?

Järjestöllisen sivistystyön toimikunta jätti mietintönsä kesäkuussa 1983. Sen työ on osa laajaa aikuiskoulutuksen kehittämisorganisaatiota, jonka puitteissa on jätetty useita muistioita, välimietintöjä, selvityksiä ja loppuraportteja. Pelkästään järjestöllisen sivistystyön osalta kehittämis työ koskee noin puolta miljoonaa aikuisopiskelijaa. Järjestöllisen sivistystyön toimikunnan mietintö on perusajatuksiltaan kyllin hyvä ansaitakseen sekä kiitosta että perusteellisen kritiikin.

Kiinnostavaa on, miksi hyvien periaatteiden pohjalta tuotetaan keho lakiesitys. Miksi vapaaehtoiseen osallistumiseen perustuvaa järjestöllistä sivistystyötä aiotaan tulevaisuudessa budjetoida opintotuntimäärien ja osallistujatuntien perusteella? Miten omaehtoista, volyymitaan voimakkaasti vaihtelevaa kansalaisten sivistystoimintaa voidaan mitata määrällisin suoritekriteerein?

Jotta ongelman koko kuva selkeytyisi, toimikunnan työtä on katsottava laajasta perspektiivistä. Kysymys on valtiollisen kontrollin ja vapaan sivistystyön koko suhteesta. Suhde ei ole sama kuin se oli Zachris Castrenin aikana, jolloin hän määritteli kansansivistystyön autonomiaa liberalistisen oikeusvaltionäkemys pohjalta. Hyvinvointivaltio on luonut suhteelle uutta perustaa. Vapaan sivistystyön ongelmaksi on noussut valtiollistuminen ja tavarakulttuurin tunkeutuminen sen traditionaalisesti autonomisiin rakenteisiin. Mietinnön tekee mielenkiintoiseksi juuri se, että se sisältää yrityksen vastustaa näitä tendenssejä onnistumatta kuitenkaan ratkaisemaan ongelmaa.

Vastikään maassamme toteutettiin sivistyspoliittinen uudistus, joka koski korkeakoulujen tutkinnon ja hallinnon uudistamista. Jälkikäteisessä kritiikissä on väitetty, että uudistus hallinnoitiin pilalle ja sen tuomiin suoritemitauksjärjestelmiin ollaan laajasti tyytymättö-

miä. Muutos tuotti kuitenkin varsin syvällisen sivistysyliopistokeskustelun, paluun Snellmanin ajatuksiin ja yliopiston perustehtävien pohdintaan. Vastaavaa sivistyspoliittista keskustelua olisi käytävä myös vapaasta sivistystyöstä, mutta jo ennen kaavailtujen muutosten toimeenpanoa.

Arvioin toimikunnan työtä neljästä näkökulmasta: 1) korporatiivisen hallintokäytännön kannalta, 2) järjestöllisen sivistystyön ideaalimallin rakentamisen tasolle pysähtymisenä, 3) aikuisopiskelijoiden subjektiaseman osoittamisen ongelmallisuutena ja 4) hallinnon konkreettisen ohjausmerkityksen näkökulmasta. Näiden kriteerien kautta voitaneen tehdä johtopäätöksiä uudistuvan sääntelyjärjestelmän todellisista vaikutuksista.

Korporatismi

Valtion komitealaitoksesta on kehittynyt laaja vallankäytön elin, jossa ovat edustettuna yhteiskunnan tärkeimmät intressiryhmät. Komiteoiden ja toimikuntien kokoonpanossa on määräävintä asiantuntemus ja hallinnolliseen asemaan liittyvä pätevyys. Järjestöllisen sivistystyön toimikunnan kokoonpano ei ole poikkeus tästä kaavasta. Olennaista on, että valtakunnallisten sivistysjärjestöjen edustajat ovat opetusministeriön kutsumia ja työskentely käynnistetään valmiiksi muotoillun toimeksiannon pohjalta. Tämä toimikunta suhtautui kuitenkin kriittisesti toimeksiantoonsa. Sen sijaan, että olisi tyytynyt selvittämään *järjestömuotoisen aikuiskoulutuksen* tarpeita, asemaa ja kehittämistä, toimikunta täsmensi käsitteen *järjestölliseksi sivistystyöksi*, mikä ilmaisi pyrkimystä irtautua 70-luvulla kehittyneestä teknokraattisesta aikuiskoulutusajattelusta ja nojautumista traditionaaliin vapaan sivistystyön periaatteisiin.

Korporatismi ei luo tiedettä vaan hallinto-käytäntöä — tämä onkin ensimmäinen toimeksiannon sisäänrakennettu rajoitus. Tehtäväksi on jäänyt näkemysten yhteensovittaminen ja osapuolia tyydyttävien kompromissien muotoilu. Yhteinen järki yltää tekniseen ja hallinnolliseen rationaalisuuteen. Ansioksi jää järjestöllisen sivistystyön käsitteen legitimointi. Analyttisesti uutta korporatiivinen suunnitteluelin ei helposti kykene tuottamaan. Ongelmaksi on jäänyt myös heikko yhteys kriittisesti ajattelevaan sivistystyön ”kentätasoon”.

Idealismi

Viime vuosien komiteamietinnölle on ollut tunnusomaista toimeksiannon kohteen käsitteily ajallisesti poikkileikkauksellisesti. Tästä järjestöllisen sivistystyön toimikunta on pyrkinyt irtautumaan kuvaamalla sivistystyön kansanliikkeiden historian kautta ja tekemällä vertailuja pohjoismaiden kesken. Toimikunta on realistisesti jättänyt tulevaisuuden skenaariot rakentamatta ja vain varovasti kuvaillut siirtymistä tietoyhteiskuntaan. Oppimisprosessit on nähty sivistystyön elimellisenä osana ja myös Rooman klubin ajatukset ”uudistavasta oppimisesta” ovat saaneet huomiota mietinnössä. Kuvaus, vertailu ja periaatteet poikkeavat kiintoisasti viime vuosien aikuiskoulutusideoista.

Toimikunnan ongelmaksi jää ideaalitason ylittäminen. Aikuinen subjektina, oppimisen yksilöllisyys ja uudistava oppiminen jäävät mielikuvatasolle, koska järjestelmän toimintatapa jää pohtimatta. Mallin rakentamisessa olennaista on ollut myönteisten tosiasioiden käsittely. Konkreettisten, historiallisten, hallinnollisten ja pedagogisten ongelmien merkitys on jäänyt erittäin vähälle huomiolle. Erityinen sokea piste on hallinnollisten sivuvaikutusten eli byrokraattisten dysfunktioiden havaitseminen. Mainittakoon, että jo tällä hetkellä opintokeskusten lomakesota esim. yhden kurssin osalta on käsittämättömän laaja ja että tähän tulisi helpotusta vain sivistysjärjestöjen ja kouluhallituksen välille, mutta tilanne ei muuttuisi käyttäjien ja sivistysjärjestöjen välillä.

Kun tutkimuksellinen analyysi ja faktojen perusteellinen selvittäminen on jäänyt riittämättömäksi, jää lainsäädännön kehittämispohjaksi epäkriittinen ideaalimalli. Tuntuu siltä, että kontrollin ongelmat on yksinkertaisesti jätetty virkamiestyöksi.

Subjektista objekti

Toimikunta on kuvannut aikuisopiskelun yhteisöllistä luonnetta ja aikuista sivistystoiminnan subjektina. Mutta hallinnollisia toimenpiteitä suunniteltaessa subjektina säilyminen muuttuu äärimmäisen problemaattiseksi. Miten kontrolloida pedagogisia muotoja ja sisältöjä hallinnoimatta niitä? 1970-luvulla tuotetusta aikuiskoulutuksen suunnittelukäsitteistöstä huokuu ihmiskuva, jonka mukaan aikuinen on erilaisten koulutustarpeiden yhteenkieloutuma, jolle tämän tarverakenteen pohjalta on tarjottava koulutuspalveluja. Koulutuksen järjestelmämalli tehdään koulutuksen kysynnän ja tarjonnan välisen suhteen organisoimiseksi. Yksilön autonomia on vapaata valintaa tarjonnasta. Tämän suhteen ylittämisen reaalin mahdollisuus on vieläkin pohtimatta.

Kysymystä autonomiasta ei ole hallinnossa onnistuttu ratkaisemaan subjekti-subjektisuhteena, vaan se muuttuu subjekti-objektisuhteeksi, jossa todelliseksi subjektiksi järjestelmän sääntelijänä nousee valtio. Aikuiset nähdään lopulta koulutuspalvelujen objektina, ei kanssatoimijoina. Ajattelutapa implikoi myös syvän epäluottamuksen valtion ja kansalaisen suhteeseen. Vasta täysin kontrolloitu järjestelmä näyttää tuottavan keskushallinnolle tarpeellisen turvallisuuden tunteen.

Tuntuu ehkä jyrkältä väittää 70-luvun suunnittelukielen palvelleen nimenomaan eriarvoistavaa koulutuspolitiikkaa. Kielen ilmauksia ovat mm. koulutuksellinen tasa-arvo, koulutustarjonta, koulutuksellisesti passiivi, koulutuksen kohderyhmä jne. Tavoite on ollut päinvastainen, mutta kvalifioiva koulutus on luonut entistä jyrkempiä raja-aitoja ihmisten välille. ’Koulutuksellisen tasa-arvon’ sijaan olisi yritettävä luoda tasa-arvoistavaa koulutusta. ’Koulutuksellisesti passiivin’ ongelman pohdiskelu jää tasolle, jossa hänen passiivisuuttaan arvioidaan vain suhteessa olemassa olevaan tarjontaan. Pohtimatta jää esim. uudenlaisen pedagogiikan tarve. ’Kohderyhmäajatelu’ tuo hakematta mieleen tavaran, tavaramerkin tai siitä luodun mielikuvan markkinoinnin. Kansalaisten itseään ja yhteisöjään koskevia sivistystavoitteita mainitut käsitteet voivat vain sivuta, omaehtoisesta organisoitumisesta puhumattakaan.

Hallinnoitu pedagogiikka

Kun aikuiskoulutuksen kehittämisorganisaation johtoryhmä puhuu tasa-arvomuistiossaan ihmisestä, jolla sielu ei ole ”hallinnonaloittain järjestyksessä”, tuntuu että itsekriittinen oivallus on lähellä. Kuitenkin se on jäänyt tavoittamatta. Toimikunnan ihanteet ja käytäntö joutuvat yhä kauemmas toisistaan mitä enemmän sivistystoimintaa pyritään konkretisoimaan. Asiallisesti tämä tapahtuu lakiehdotuksessa a) määrittämällä hallinnon keinoin pedagogiset toimintamuodot ja b) korvaamalla menoperustainen budjetointi- ja seurantaljärjestelmä määrällistä tehokkuutta korostavilla suoritekriteereillä.

Valtionapu taide- ja kulttuuriharrastuksiin sekä kaikkeen ohjaajakoulutukseen yms. on sinänsä tervetullut uudistus. Mutta miksi tätä varten sivistystyö on viipaloitava erilaisin valtionapuperustein erillisiin toimintamuotoihin, joiden pedagoginen yhdistely käy moninkertaisen byrokraatian takia mahdottomaksi? Opintotuntisuorite kohdistettaisiin opintokerhoille ja kulttuuriryhmille, osallistujatuntisuorite kursseille, luennoille ja ohjaajakoulutukseen. Menoperusteessa pysyttäisiin vain ylläpitotoiminnoissa. Pelkästään luentotoiminnassa kahden vuoden aikana osallistujamäärä saattaa vaihdella kaksinkertaisesti, jolloin suoritteen käyttö osallistujamäärän perusteella tuntuu mielettömältä. Kulttuuri- ja opintotoiminnan hallinnollinen erottaminen olisi myös selviö, jos ehdotettu kulttuuritoimenjohtajan toimi perustettaisiin opintojohtajan rinnalle. Kun tätä ajattelee, alkaa todella tuntua, että vapaan sivistystyön piirissä tuotetaan ennen pitkää ihmisiä, joilla sielu on ainakin pedagogiikassa ”hallinnonaloittain järjestyksessä”.

On pelättävissä, että järjestelmän kontrolli tulee lopulta siirtymään kouluhallitukselta valtiovarainministeriölle, joka vuosittain määrää laskennallisin perustein suoritteen hinnan. Tiukassa budjettitilanteessa ongelmaksi tulee

reaalihinnan pysyttäminen. On myös pelättävissä, että ehdotuksesta jäädytetään valtionavun laajentaminen, mutta hyväksytään sen kustannussäästöruuvi eli suoritejärjestelmä. Joka tapauksessa sivistysjärjestöt joutuisivat kilpailutilanteeseen, jossa välineinä ovat opintotunti- ja osallistujamäärien lisääminen väärinkäyttömahdollisuuksineen ja jossa hintana on laadullisesta kehittämisestä tinkiminen. Kaikki tämä merkitsisi kontrollin lisäämistä vaikka se siirtyisikin sivistysjärjestöille tietyltä osin. Aikuisopiskelijan kannalta on yhdenentekevää harjoittaako byrokraattista valvontaa valtio vai valtionaputoimistona toimiva sivistysjärjestö.

Vaihtoehtoinen lähestymistapa olisi ollut sivistystyön väljässä käsitteessä, jossa saman valtionapumenettelyn piiriin erottamatta pedagogisia toimintamuotoja olisi saatu koko toiminta. Erottamalla pedagogiikka ja hallinto olisi voitu taata pedagoginen vapaus ja ymmärtää toiminnan sisällöt laaja-alaisina tiedollisina ja esteettis-elämyksellisinä kokonaisuuksina. Kulttuuri, taide, esteettis-aistimellinen kokeminen ei ole erotettavissa tiedollisesta oppimisesta. Ihmisen viipaloiva ”tiedonjakelu-pedagogiikka” on auttamatta vanhentunut. Todettakoon, että tämänsuuntaisia konkreettisia ajatuksia esitettiin jo toimikunnan työskentelyn aikana.

* * *

Toimikunnan työ on jättänyt joukon aukkoja, joiden täyttäminen on kritiikin tehtävä. Hallinto on aivan liian tärkeä asia jätettäväksi virkamiehille. Byrokraattinen logiikka vie yksityiskohtaisesti säänneltyyn järjestelmään, mikä on vierasta vapaalle sivistystyölle. Meidän on mietittävä, olemmeko matkalla kontrollin pakkoluonnetta korostavaan turvavaltioon vai yhteiskunnan autonomisia rakenteita vahvistavaan sivistysvaltioon. Kysymys ei ole uusi vapaassa sivistystyössä, päinvastoin se on ollut aina ajankohtainen.